

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.1+346.2

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.7>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ В ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ, ВИЗНАЧЕНІ ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ¹

Великанова Марина Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
професор кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті наводиться огляд приписів Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» щодо перетворення підприємств в організаційно-правові форми, визначені Цивільним кодексом України.

Зазначається, що основною новелою у регулюванні діяльності юридичних осіб є припинення такої організаційно-правової форми як підприємство. Це стосується будь-яких підприємств: державних, комунальних, спільного комунального підприємства, приватного, дочірнього, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), а також підприємства споживчої кооперації. Як альтернатива пропонується перетворити державні та комунальні підприємства на акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю. Засновник (засновники) приватного, дочірнього, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян чи споживчої кооперації можуть самостійно обрати організаційно-правову форму юридичної особи – правонаступника такого підприємства. Або прийняти рішення про його ліквідацію.

У разі неприйняття рішення про припинення приватного, дочірнього, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації їх діяльність після завершення перехідного періоду регулюється як діяльність товариств з обмеженою відповідальністю. Єдиний майновий комплекс державного підприємства передається до сфери управління Фонду державного майна України, який може прийняти рішення про перетворення підприємства у акціонерне товариство або товариство з обмеженою відповідальністю, ліквідувати підприємство чи розпочати його приватизацію.

Ключові слова: приватноправові відносини, цивільні відносини, корпоративні відносини, юридичні особи, організаційно-правові форми, суб'єкти приватноправових відносин, рекодифікація.

Velykanova Maryna. Transformation of enterprises into organizational and legal forms defined by the Civil Code of Ukraine

The article provides an overview of the provisions of the Law of Ukraine "On the Peculiarities of Regulation of the Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms During the Transitional Period and Associations of Legal Entities" concerning the transformation of enterprises into organizational and legal forms defined by the Civil Code of Ukraine.

¹ Окремі наукові результати цього дослідження були оприлюднені на III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання приватноправового регулювання в умовах євроінтеграції», присвяченій 127 річниці заснування Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, 15 травня 2025 р.

It is noted that the principal legislative novelty in the regulation of legal entities is the abolition of the organizational and legal form known as an "enterprise." This applies to all types of enterprises, including state, municipal, joint municipal, private, subsidiary, foreign enterprises, as well as enterprises established by associations of citizens (such as religious organizations or trade unions) and consumer cooperatives.

As an alternative, it is proposed that state and municipal enterprises be transformed into joint stock companies or limited liability companies. The founder(s) of a private, subsidiary, foreign enterprise, or an enterprise established by an association of citizens or a consumer cooperative may independently choose the organizational and legal form of the legal entity that will act as the successor to such an enterprise, or they may decide to liquidate it.

If no decision is made regarding the termination of a private, subsidiary, foreign enterprise, or an enterprise established by an association of citizens (religious organization, trade union), or a consumer cooperative enterprise, their activities after the end of the transitional period shall be regulated as the activities of limited liability companies.

The unified property complex of a state enterprise shall be transferred to the management of the State Property Fund of Ukraine, which may decide to transform the enterprise into a joint stock company or a limited liability company, liquidate it, or initiate its privatization.

Key words: private-law relations, civil relations, corporate relations, legal entities, organizational and legal forms, subjects of private law relations, recodification.

Набрання чинності Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» № 4196-IX актуалізувало питання трансформації підприємств та приведення їх діяльності у відповідність до загальноприйнятих корпоративних норм. Ще у 2015 році Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) були оприлюднені Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності². Ці Керівні принципи містять рекомендації органам державного управління щодо забезпечення ефективного, прозорого та відповідального функціонування підприємств державної форми власності. Власне, на державу покладається обов'язок спростити і стандартизувати організаційно-правові форми діяльності державних підприємств. Необхідно, щоб практика діяльності державних підприємств відповідала загальноприйнятим корпоративним нормам. Також держава повинна дозволити державним підприємствам бути повністю автономними в їх операційній діяльності на досягнення визначених цілей, та має утримуватися від втручання в управління державними підприємствами [1].

Враховуючи неоднозначну судову практику щодо правового статусу підпри-

ємства – в одних випадках підприємство вважається судом окремою організаційно-правовою формою суб'єкта господарювання, що передбачена статтею 113 Господарського кодексу України [2], а в інших суд називає приватне підприємство товариством, зазначаючи, що приватне підприємство – це не окрема організаційно-правова форма юридичної особи, а класифікуюча ознака юридичних осіб залежно від форми власності [3] – питання стандартизації організаційно-правових форм діяльності підприємств мало бути вирішене невідкладно.

Загалом, дослідженням проблематики правового статусу та організаційно-правових форм юридичних осіб присвячена низка наукових праць, зокрема В. І. Борисової, Н. С. Кузнецової, І. М. Кучеренко, Ю. М. Жорнокуя, Г. О. Ільченко, Л. В. Сіщук, І. В. Спасибо-Фатєєвої та інших вчених. Проте, враховуючи низку законодавчих новел, потребують доктринального аналізу визначені Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» правові та організаційні засади діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб.

З огляду на зазначене, метою цієї публікації є огляд новел Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-право-

² Принципи G20/ОЕСР щодо корпоративного врядування. Нова редакція ухвалена на засіданні за участю Міністрів фінансів та Голов Центральних банків країн G20 4-5 вересня 2015 року.

вих форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» щодо трансформації підприємств в організаційно-правові форми, визначені Цивільним кодексом України.

Як відомо, Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» № 4196-IX (законопроект 6013) був прийнятий Верховною Радою України 09 січня 2025 року, набрав чинності 28 лютого та вводиться в дію через шість місяців із дня набрання ним чинності, тобто 28 серпня 2025 року. Серед іншого Закон № 4196 передбачає скасування Господарського кодексу України, вносить зміни до низки спеціальних законів з метою приведення їх у відповідність до Цивільного кодексу України, визначає перехідний період у три роки для поступової адаптації законодавства до змін.

Варто відмітити, що будучи ще законопроектом № 6013, цей закон пройшов цілу низку широких фахових обговорень, у тому числі громадських, що безумовно покращило його. Серед завдань Закону № 4196 удосконалення корпоративного управління в юридичних особах, заснованих на державній і комунальній власності, підвищення інвестиційної привабливості країни, запровадження ефективних механізмів контролю за використанням об'єктів державної та комунальної власності.

Загалом, потреба в приватноправових реформах та системному оновленні Цивільного кодексу України ще у 2019 році призвела до утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, якою була підготовлена та оприлюднена Концепція оновлення Цивільного кодексу України [4]. Одним із напрямів оновлення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) у Концепції визначено закріплення у ньому вичерпного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб. На думку розробників ЦК України як основоположний акт приватного права, що регулює в тому числі і загальні положення про юридичних осіб, повинен визначати вичерпний перелік їхніх організаційно-правових форм з одночасною відмовою від архаїчних конструкцій юридичних осіб (передусім йдеться про підприємства). Для юридич-

них осіб, які зареєстровані в організаційно-правових формах, не передбачених ЦК України, повинен бути наданий час для приведення своєї організаційно-правової форми у відповідність до положень ЦК України протягом строку, який буде встановлений законом [4, с. 9].

Власне, одним із основних положень Закону № 4196 є припинення такої організаційно-правової форми як підприємство. Це стосується як державних підприємств (державного комерційного підприємства, державного некомерційного підприємства, казенного підприємства), комунальних підприємств (комунального комерційного підприємства, комунального некомерційного підприємства), спільного комунального підприємства, так і приватного підприємства, дочірнього підприємства, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації.

Статтею 13 Закону № 4196 передбачено, що створення юридичних осіб в організаційно-правових формах державного підприємства, комунального підприємства, спільного комунального підприємства, приватного підприємства, іноземного підприємства, дочірнього підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації забороняється.

Ті підприємства, які діяли на момент введення в дію Закону № 4196 протягом визначеного в законі строку мають бути припинені у відповідний спосіб. Спосіб та строки трансформації підприємства залежить від форми власності.

Так, відповідно до ст. 14 зазначеного закону протягом шести місяців з дня введення його в дію учасники (засновники) підприємства, уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності приймають рішення про припинення підприємства (крім державних некомерційних підприємств), єдиним учасником (засновником) якого є держава.

Орган місцевого самоврядування може прийняти рішення про припинення підприємства, єдиним учасником (засновником) якого є територіальна громада (територіальні громади).

Тобто щодо державних та комунальних підприємств рішення уповноваженого

суб'єкта про припинення мають стосуватись тільки такої організаційно-правової форми, як підприємство. Відповідно установ цей припис не стосується. Така організаційно-правова форма може бути припинена тільки щодо тих підприємств, єдиним учасником (засновником) якого є держава або територіальна громада. Припинення підприємства, єдиним учасником (засновником) якого є територіальна громада (територіальні громади) *є правом, а не обов'язком органу місцевого самоврядування*.

Підприємство, єдиним учасником (засновником) якого є держава або територіальна громада (територіальні громади), припиняється в результаті перетворення або ліквідації.

У разі перетворення підприємства, уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності або уповноважений орган місцевого самоврядування самостійно обирає організаційно-правову форму юридичної особи – правонаступника такого підприємства. Такими формами можуть бути акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю. Згідно з Оглядом ОЕСР корпоративного управління державних підприємств (2021 року) [5], перехід до таких більш ефективних організаційно-правових форм посилить корпоративне управління державними компаніями, допоможе знизити ризик конфлікту інтересів, призведе до посилення підзвітності та розширення повноважень наглядових рад.

При цьому державне комерційне підприємство, казенне підприємство перетворюється в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) у статутному капіталі якого належать державі, або в державне некомерційне товариство.

Комунальне комерційне підприємство перетворюється в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) якого належать відповідній територіальній громаді, або в комунальне некомерційне товариство.

Спільне комунальне підприємство перетворюється в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю або в комунальне некомерційне товариство із

збереженням пропорцій участі відповідних територіальних громад.

Якщо уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності не прийняв рішення про перетворення або ліквідацію державного підприємства Кабінет Міністрів України приймає рішення про передачу єдиного майнового комплексу такого підприємства до сфери управління Фонду державного майна України, крім єдиних майнових комплексів підприємств, що не підлягають приватизації.

Фонд державного майна України протягом одного року з дня оформлення передачі функцій з управління єдиним майновим комплексом підприємства приймає рішення: 1) про перетворення підприємства в акціонерне товариство або товариство з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) якого належать державі; 2) про ліквідацію підприємства в порядку, встановленому законом; 3) про приватизацію єдиного майнового комплексу підприємства в порядку, встановленому законом.

Дещо іншим є спосіб та строки трансформації приватного підприємства, іноземного підприємства, дочірнього підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації.

З метою створення сприятливих умов усім суб'єктам для успішної адаптації до змін Закон № 4196 встановлює у ст. 1 перехідний період – трирічний строк, що починається з дня введення в дію цього Закону (з 28 серпня 2025 року). Протягом цього строку власник (уповноважений орган управління об'єктами державної власності, уповноважений орган місцевого самоврядування) *можуть прийняти рішення* про припинення приватного, дочірнього, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян чи споживчої кооперації шляхом перетворення його у будь-яку організаційно-правову форму, передбачену Цивільним кодексом України, чи ліквідувати таке підприємство.

До прийняття рішення власником або уповноваженим органом про перетворення приватного, дочірнього, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян чи споживчої кооперації на ці підприємства з 28 серпня 2025 року

поширюється дія Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», якщо відповідні правовідносини не врегульовані їхніми статутами та іншими законами. При цьому протягом перехідного періоду, передбаченого Законом № 4196, статuti та внутрішні положення підприємств та їхніх правонаступників підлягають приведенню у відповідність із Законом № 4196. До моменту приведення статутів та внутрішніх положень підприємств у відповідність із цим Законом вони застосовуються в частині, що не суперечить йому.

Якщо у перехідний період власник (уповноважений орган управління об'єктами державної власності, уповноважений орган місцевого самоврядування) не прийняв рішення про припинення дочірнього підприємства, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації, приватного підприємства відповідно до Закону № 4196, до регулювання діяльності таких підприємств після завершення перехідного періоду застосовуються положення Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», що регулюють діяльність товариств з обмеженою відповідальністю, а статuti таких підприємств у частині, що суперечить Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», є недійсними.

Що стосується державних та комунальних некомерційних підприємств, то їх трансформація здійснюється шляхом зміни їх найменування, що не вважається перетворенням. Вони у своїх найменуваннях слова «державне некомерційне підприємство» або «комунальне некомерційне підприємство» замінюють відповідно словами «державне некомерційне товариство» або «комунальне некомерційне товариство». При цьому зміна організаційно-правової форми юридичної особи з державного некомерційного підприємства або комунального некомерційного підприємства на відповідно державне некомерційне товариство або комунальне некомерційне товариство здійснюється державним реєстратором юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань під час державної реєстрації змін до відомос-

тей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, щодо її найменування без подання окремої заяви та без справляння адміністративного збору.

Після закінчення перехідного періоду, передбаченого Законом № 4196, юридичні особи, зареєстровані в організаційно-правовій формі державного некомерційного підприємства, комунального некомерційного підприємства, вважаються відповідно державним некомерційним товариством, комунальним некомерційним товариством та керуються законодавством про державні та комунальні некомерційні товариства незалежно від прийняття такими юридичними особами рішення про зміну найменування та державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

У разі реорганізації (перетворення) підприємства, незалежно від форми власності, майно, права та обов'язки підприємства, що припиняється в результаті реорганізації, переходять до правонаступників, крім права господарського відання та права оперативного управління майном усіх форм власності. Статті 11 і 12 Закону № 4196, якими закріплені такі речові права, як право господарського відання та право оперативного управління, втрачають чинність через три роки з дня введення в дію цього закону. Натомість, як альтернатива, пропонується передавати державне або комунальне майно на праві узупинення. Або, за дотримання вимог Закону № 4196, внести це майно до статутного капіталу юридичної особи – правонаступника такого підприємства.

У разі якщо на день набрання чинності Законом № 4196 за органом державної влади, органом місцевого самоврядування, державною або комунальною організацією (установою, закладом) або іншою юридичною особою, яка не має на меті одержання прибутку та єдиним учасником (засновником) якої є держава або територіальна громада, державне або комунальне майно закріплено на праві господарського відання або оперативного управління, таке право припиняється в день, наступний за днем

завершення перехідного періоду, передбаченого цим Законом. У цьому випадку до правовідносин щодо володіння, користування та розпорядження державним та комунальним майном, яке було закріплено на праві господарського відання або оперативного управління, застосовуються положення про узуфрукт державного або комунального майна, який вважається встановленим безстроково.

Право господарського відання, право оперативного управління державним або комунальним майном може бути припинено до завершення перехідного періоду в порядку, встановленому законом.

Безумовно, зазначені положення Закону № 4196 хоч і є певним чином новаційними,

спрямовані на створення більш прозорої та дієвої системи управління юридичними особами, учасниками (засновниками) яких є держава або територіальна громада, ефективне управління ризиками та сприятимуть продуктивному використанню державного та комунального майна.

Прозорість в управлінні юридичною особою, її автономність, створення рівних умов функціонування приватних і державних та комунальних юридичних осіб є однією з основних гарантій захисту прав усіх суб'єктів економічного обороту. Таке належне корпоративне врегулювання стимулюватиме сталість і конкурентоспроможність у сфері підприємництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності: Редакція 2015 року. URL: https://www.oecd.org/uk/publications/2015_9789264312906-uk.html (дата звернення: 26.05.2025).
2. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.03.2018 по справі № 907/167/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/72645204> (дата звернення: 26.05.2025).
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.06.2021 по справі № 916/2813/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98531899> (дата звернення: 26.05.2025).
4. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
5. ОЕСР (2021 р.), Огляд ОЕСР корпоративного управління державних підприємств: Україна. URL: <https://www.oecd.org/uk/publications/e05da164-uk.html> (дата звернення: 26.05.2025).